

Małgorzata Król

ZAGADNIENIA METODOLOGII SOCJOLOGII PRAWA

Wiele dyscyplin naukowych ambitnie dąży do utworzenia wspólnego z innymi dziedzinami wiedzy frontu badań. Socjologia prawa jest właśnie efektem dążeń prawoznawstwa do zaspokojenia aspiracji w tym zakresie — integracji zewnętrznej tej dyscypliny z socjologią ogólną.

Można postawić pytanie, co wpływa na zróżnicowanie poszczególnych dziedzin wiedzy, zróżnicowanie, dzięki któremu z jednej strony ma miejsce podział wiedzy na dyscypliny badawcze, a z drugiej — które decyduje o możliwościach integracji. W odpowiedzi wskazać tu trzeba na takie argumenty, jak: wycinek rzeczywistości, badanej z punktu widzenia określonej ontologii¹, stanowiący przedmiot danej dyscypliny, aparatura pojęciowa, twierdzenia i teorie wyjaśniające badaną rzeczywistość, wreszcie — stosowane metody i techniki badawcze².

Określony fragment rzeczywistości, opisany i przedstawiony w postaci praw, twierdzeń i teorii, stanowi warstwę merytoryczną dyscypliny naukowej. Metody i techniki badania jak i wyjaśniania zjawisk rzeczywistości (budowa teorii) oraz aparat pojęciowy tworzą jej warstwę metodologiczną. Integracja zewnętrzna dotyczyć może każdego ze wskazanych elementów oddzielnie lub też odbywa się — ogólnie rzecz biorąc — w warstwie merytorycznej i (lub) metodologicznej.

Co warunkuje integrację? Wymogiem wstępnym i decydującym zarazem jest tu wystąpienie elementu należącego do warstwy merytorycznej lub metodologicznej, który jest wspólny dla obu dyscyplin. Przykładowo: jeśli określone dyscypliny naukowe badają z odmiennego punktu

¹ Na temat ontologicznej i metodologicznej płaszczyzny badawczej por. J. Wróblewski, *Prawo i płaszczyzny jego badania*, „Państwo i Prawo” 1969, nr 6, s. 997—1006; tenże, *O naukowości prawoznawstwa*, „Państwo i Prawo” 1965, nr 8—9, s. 199—202.

² Na temat metod i technik badawczych w socjologii por. S. Nowak, *Metody badań socjologicznych*, Warszawa 1965.

widzenia ten sam fragment rzeczywistości, przewidywać można efektywną współpracę tych dziedzin, zmierzającą do stworzenia możliwie pełnego obrazu badanej rzeczywistości. Warto dodać, że można by tu mówić o *sui generis* regule integracji zewnętrznej: mianowicie dzięki integracji dwóch dyscyplin w warstwie merytorycznej tworzy się nowa gałąź nauki, której przedmiotem jest tematyka badawcza dyscyplin integrujących się, np. socjologia i lingwistyka — socjolingwistyka, prawoznawstwo i socjologia — socjologia prawa itd. Oczywiście jest, że powstałe w ten sposób dyscypliny nie zawsze przechodzą pomyślnie próbę czasu — decyduje o tym wiele różnych czynników.

Warunkiem prakseologicznym integracji zewnętrznej będzie naturalnie naukowa przydatność nowego spojrzenia na badaną rzeczywistość, tj. możliwość wzbogacenia wiedzy na dany temat, sformułowania nowych praw czy teorii dotyczących badanego fragmentu otaczającej nas rzeczywistości.

Jeśli uznać, że integracja zewnętrzna odbywa się albo w warstwie metodologicznej, albo także i merytorycznej, to prawoznawstwo zmierzając do integracji z socjologią, czerpało z niej głównie aparat pojęciowy, metody i techniki badawcze, a przede wszystkim zaś koncepcję ujęcia przedmiotu badań. Stąd, prawoznawstwo dziś — analizując naturę prawa z różnych punktów widzenia (w przyjmowanym przez nas ujęciu) — nie stanowi nauki jednorodnej, lecz jest dzięki temu nauką wielopłaszczyznową³.

Płaszczyzna socjologiczna (czy „socjologia prawa”), jeśli uznać jej autonomiczność, jest płaszczyzną funkcjonalną w porównaniu z np. ujęciem logiczno-językowym prawa, które pozwala na analizę strukturalną tego zjawiska. Socjologia prawa bada prawo „w działaniu”, doszukuje się związków między prawem a innymi zjawiskami społecznymi, usiłuje ustalić różnego typu zależności między tymi zjawiskami⁴. Warto tu chyba podkreślić, że jest to analiza czysto funkcjonalna, w ramach której prawo gubi swą normatywność⁵ — rozumianą jako jego atrybut strukturalny. Jednakże w głębokiej strukturze analiz z zakresu socjologii prawa powinno tkwić założenie takiego właśnie, normatywnego rozumienia prawa; struktura powierzchniowa natomiast rejestruje jedynie fakt aktywnego uczestnictwa prawa w procesach społecznych, pełnienie przez prawo różnego typu funkcji, jak: kontrolnej, behawioralnej,

³ Por. przyp. 1.

⁴ Por. A. Podgórecki, *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971, s. 15; M. Borucka-Arctowa, *O społecznym działaniu prawa*, Warszawa 1962.

⁵ Por. K. Opałek, *Swoistość prawoznawstwa a problem integracji*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 4—5, s. 632.

społeczno-wychowawczej i innych⁶. Pominiecie tego założenia i ujmowanie prawa tylko w kategoriach faktualnych wiedzy na manowce, czego dowodem są trudności nie do przezwyciężenia na gruncie realistycznej koncepcji prawa. Toteż określenie prawa jako „faktu społecznego” należy traktować jako oczywisty skrót myślowy (uwagi powyższe nie odnoszą się oczywiście do kwestii genezy prawa). Socjologia prawa nie zajmuje się więc analizą prawa jako takiego, lecz jego funkcjonowaniem w społeczeństwie, czy też określając to inaczej — zajmuje się prawem, lecz jedynie pośrednio.

Socjologia prawa jest stosunkowo młodą nauką społeczną, co warunkuje jej stopień rozwoju metodologicznego. W literaturze przedmiotu spotkać można szereg spornych poglądów na temat jej zakresu, zadań, i koncepcji metodologicznej.

W 1966 r. ukazała się praca zbiorowa pod redakcją R. Trevesa zatytułowana: *Sociologia del diritto*, w której przedstawiono ówczesny stan rozwoju socjologii prawa i zaprezentowano szereg koncepcji dotyczących tej dyscypliny. Praca ta zrecenzowana i omówiona została przez J. Wróblewskiego w artykule *Socjologia prawa a prawoznawstwo*⁷. Generalny wniosek płynący z rozważań zawartych w opracowaniu R. Trevesa, to stwierdzenie, że socjologia prawa w tym czasie nie była jeszcze nauką rozwiniętą, a raczej rozwijającą się, poszukującą właściwej sobie koncepcji metodologicznej, borykającą się z wieloma nie rozwiązanymi problemami⁸. Dziesięć lat później odbyła się w Balatonszépłak międzynarodowa konferencja dotycząca socjologii prawa, zorganizowana przez Instytut Socjologii i Instytut Nauk Prawnych i Administracyjnych Węgierskiej Akademii Nauk. Korzystając z książkowego opracowania materiałów konferencji warto pokusić się o próbę oceny aktualnego stanu rozwoju tej dyscypliny⁹.

Ogólnie rzecz biorąc, trzy następujące kwestie były przedmiotem dyskusji: (1) problem związku socjologii prawa z prawoznawstwem,

⁶ Wyodrębnienie rodzajów skuteczności norm prawnych — zob. J. Wróblewski, *Pojęcie skuteczności prawa, jej badania i pomiaru*, [w:] *Przyczyny naruszeń norm prawa cywilnego*, Warszawa 1977, s. 6—25; Podporządkowanie rodzajom skuteczności prawa — typów funkcji norm prawnych — zob. L. Pszczołkowski, *Sprzecznosci norm prawnych a przestrzeganie i skuteczność prawa* (w druku).

⁷ J. Wróblewski, *Socjologia prawa a prawoznawstwo*, „Państwo i Prawo” 1967, nr 12, s. 910—922.

⁸ *Ibidem*, s. 911.

⁹ *Sociology of Law and Legal Sciences (Proceedings of a Conference on the Sociology of Law, Balatonszépłak Hungary — September 21—25 1976)*, red. K. Kulcsár, Budapest 1977. W dalszej części przypisów odwołując się do materiałów konferencji nie podaję powołanego źródła, wymieniając tylko nazwisko autora, tytuł pracy i strony.

(2) problem struktury ekonomicznej oraz regulacji prawnej ze szczególnym odniesieniem do tworzenia prawa, (3) pewne kwestie z zakresu realizacji prawa, jak np. dotyczące znajomości i świadomości prawnej i inne.

Próbując ocenić stopień rozwoju socjologii prawa interesować nas tu będzie głównie pkt. 1. W tym zakresie dyskutowano takie kwestie, jak: specyficzna natura socjologii prawa, jej przedmiot i zadania, struktura socjologii prawa, pozycja tej dyscypliny wśród innych nauk, a także jej status uniwersytecki itp. Już to zestawienie pozwala wnioskować, że socjologia prawa nadal poszukuje własnej koncepcji metodologicznej, własnych dróg rozwoju, że nadal — podobnie jak dziesięć lat wcześniej — usiłuje się odpowiedzieć na te same podstawowe pytania.

Jednym z bardziej kontrowersyjnych, lecz faktycznie w dużej mierze pozornych problemów, jest miejsce socjologii prawa wśród innych nauk. Dyskusja toczy się głównie wokół dwóch spraw: stosunku socjologii prawa do prawoznawstwa (teorii państwa i prawa) oraz do socjologii ogólnej, przy założeniu występowania silnej tendencji do wzmocnienia autonomii socjologii prawa. Rozważanie tych problemów możliwe jest jedynie pod warunkiem występowania dobrze określonego zakresu przedmiotowego każdej z analizowanych dyscyplin. Jest to jednak założenie znacznie odbiegające od rzeczywistości. Głoszone są rozmaite stanowiska na ten temat: od uznania prymatu prawoznawstwa nad socjologią prawa¹⁰, poprzez pogląd o względnej samodzielności tej nauki w stosunku do prawoznawstwa, ze względu na które byłaby subdyscypliną¹¹, aż do uznania pełnej autonomii socjologii prawa¹². Z drugiej strony panuje niemal całkowita zgoda co do tego, że socjologia prawa nie może wyeliminować czy zastąpić teorii prawa (skrajne stanowisko Podgóreckiego¹³, z którego obecnie się już wycofał), lecz stanowi jedynie uzupełnienie tejże¹⁴.

Jeśli chodzi o stosunek socjologii prawa do socjologii ogólnej — niektórzy sądzą, że relacje między tymi dziedzinami wiedzy nie dają się

¹⁰ Por. K. A. Mollnau, *Legal Sociology Side by Side with Legal Theory*, s. 40; R. Blom, *Comment on I. Szabo's Paper „Jurisprudence and the Sociology of Law”*, s. 49.

¹¹ Por. I. Szabo, *Jurisprudence and the Sociology of Law*, s. 19.

¹² Por. S. B. Burman, *The Relationship Between the Sociology of Law and the Legal Sciences Examined Through Some Research on the Nineteenth Century Legal System in England*, s. 87; R. Treves, *The Teaching of Sociology of Law*, s. 319 i in.

¹³ Por. Podgórecki, *op. cit.*, s. 15; A. Podgórecki, *Socjologia prawa*, Warszawa 1962, s. 206—207.

¹⁴ Z. Peteri, *Some Problems of the Sociological Approach in Comparative Legal Theory*, s. 94.

sprecyzować ze względu na brak określenia zakresu tych dyscyplin¹⁵; inni chcieliby widzieć w socjologii prawa szczegółową dyscyplinę socjologii ogólnej¹⁶.

Wydaje się, że dyskusja nad zagadnieniami pozycji socjologii prawa jest dyskusją akademicką. Socjologia prawa jest dziedziną typowo interdyscyplinarną, zajmującą się zagadnieniami „na styku” dwóch dyscyplin, i jako taka, a przy tym nauka stosunkowo młoda, wypracowuje sobie dopiero pozycję wśród innych nauk. O pozycji tej zadecyduje nie tyle dyskusja, co rzeczywiste osiągnięcia i waga głoszonych twierdzeń oraz społeczne zapotrzebowanie na tę gałąź nauki, jak również czas, po upływie którego wykrystalizuje się miejsce socjologii prawa w rodzinie nauk. Na obecnym etapie rozwoju socjologii prawa są to kwestie związane głównie z organizacją badań naukowych.

Reprezentowane jest również stanowisko, że w zależności od umiejscowienia socjologii prawa bądź to wśród nauk prawnych, bądź socjologicznych, różnie profiluje się tę dyscyplinę¹⁷.

Ujmowana jako dział nauk prawnych, socjologia prawa tworzyłaby rodzaj prawniczej wersji tej dyscypliny. Wówczas zajmowałaby się podejmowaniem „...ogółu zagadnień dotyczących kształtowania się norm prawnych pod wpływem zjawisk społecznych i oddziaływania obowiązujących norm prawnych na zjawiska społeczne”¹⁸. Gdyby zaś traktowana była jako dział socjologii ogólnej, tworzyłaby swoistą, socjologiczną wersję socjologii prawa. Podstawowym zadaniem socjologii prawa w tej wersji byłaby analiza prawa jako szczególnego typu instytucji społecznej, poza tym — określenie genezy prawa, podstawowych funkcji społecznych realizowanych przez prawo, określenie społecznych funkcji zawodów prawniczych, ideologii prawniczych i doktryn prawnych¹⁹.

Warto dodać, że R. Treves w swej ostatnio wydanej książce *Introduzione alla sociologia del diritto* wskazuje na „socjologię prawa”

¹⁵ Blom, *op. cit.*, s. 49.

¹⁶ Por. Szabo, *op. cit.*, s. 19; por. także koncepcję R. Trevesa, ujmującego socjologię prawa jako empiryczną socjologię szczegółową — R. Treves, *Introduzione alla sociologia del diritto*, Torino 1977, s. XII+238 — podaje za: J. Wróblewski, Wstęp do socjologii prawa, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1978, t. XX, s. 165—169 (rec.).

¹⁷ Por. W. Sokolewicz, S. Zawadzki, *Podejście empiryczne w badaniach prawa*, [w:] *Metody badania prawa*, red. A. Łopatka, Wrocław 1973, s. 138 i in.; Z. Ziemiński, *Socjologia prawa jako nauka prawna*, Warszawa—Poznań 1975, s. 7, 16 i in.; 22—25.

¹⁸ Ziemiński, *op. cit.*, s. 142.

¹⁹ *Ibidem*, s. 17.

1 „socjologię w prawie”, przy czym to pierwsze pojęcie oznaczać ma socjologiczne badanie prawa prowadzone przez socjologa; drugie zaś — analizę prawa metodami prawniczymi — Treves występuje przeciwko redukcji „socjologii prawa” do „socjologii w prawie”²⁰.

Tak jak dziesięć temu, tak i współcześnie termin „socjologia prawa” nie jest rozumiany w sposób jednoznaczny. S. B. Burman przez socjologię prawa rozumie analizę zachowania grupy lub grup w związku z obowiązującym prawem, oraz analizę funkcji, którą prawo spełnia lub oczekuje się, że będzie spełniać²¹. Najczęściej jednak socjologię prawa określa się pośrednio poprzez wskazanie obszaru zadań, jakie ma realizować oraz celów, do jakich dąży lub też powinna dążyć. Jest to z reguły rodzaj katalogu postulatów formułowanych pod adresem badaczy uprawiających tę dyscyplinę. Są to zresztą często jedynie bardzo ogólne, a nawet ogólnikowe, problemy zadań lub celów stawianych przed tą dyscypliną. W charakterze zadań podstawowych wskazuje się np. zadania następujące: 1. rozwijać system socjologii prawa, 2. planować wewnętrzny podział socjologii prawa, 3. integrować socjologię prawa po pierwsze — z ogólnym prawoznawstwem, po drugie zaś — z socjologią²². Do zadań marksistowskiej socjologii prawa zalicza się także krytykę niemarksistowskich koncepcji tej nauki²³.

Jeśli chodzi o pozytywny program działania, wskazuje się na badania stopnia, w jakim skuteczna jest ochrona wartości tworzonych przez społeczeństwo socjalistyczne i podejmowana za pośrednictwem prawa, badanie tych wartości, które są stymulowane przez prawo obowiązujące, analiza norm prawnych z punktu widzenia realizacji praw jednostek oraz interesów społecznych, badanie treści regulacji prawnej w aspekcie „efektu bumerangu”, to jest wpływu tej regulacji na jednostki i społeczeństwo, (traktowane jako przedmiot oddziaływania) i odwrotnie — wpływu jednostki i społeczeństwa jako aktywnych podmiotów działania na zawartość prawa²⁴.

Słusznie wskazuje się, że ważnym zadaniem jest właściwe wykorzystywanie socjologicznych badań empirycznych dotyczących zjawisk prawnych „...jako środka do zwiększenia praktycznej skuteczności nau-

²⁰ Por. Treves, *Introduzione alla sociologia...*, podaje za: Wróblewski, *Wstęp do socjologii...*, s. 166.

²¹ Burman, *op. cit.*, s. 87. Co do nauki prawa autor uważa, że „Legal science is interpreted as the study of the internal logical consistency of the laws and principles of a particular legal system”.

²² Szabo, *op. cit.*, s. 18; Blom, *op. cit.*, s. 47.

²³ Por. W. P. Kazimierczuk, *The Object, Structure and Function of Sociology of Law*, s. 33.

²⁴ Por. *Ibidem*, s. 29.

ki prawa, jak również jako gwarancji jej dalszego praktycznego rozwoju²⁵.

Uważa się, że wiedza z zakresu socjologii prawa otwiera przed tymi, którzy borykają się z problemami legislacyjnymi znacznie szersze możliwości rozwiązania tych problemów niż perfekcjonistyczna nawet znajomość samej techniki wydawania przepisów prawnych²⁶. Podkreśla się, że ze społecznego punktu widzenia warto byłoby prognozować poziom skuteczności projektowanych aktów prawnych i w tym celu należałoby przed wydaniem danego aktu przeprowadzić systematyczne badania tego, co i w jakim zakresie oddziałuje na efektywność prawa. Konieczne byłoby również z tego punktu widzenia podejmowanie analizy *ex post* — po wejściu w życie określonych norm prawnych. Socjologiczno-prawna analiza *ex ante* i *ex post* pozwoliłaby prześledzić przyczyny nieskuteczności stanowionego prawa (np. powiązanie efektywności prawa z typem odbiorcy norm prawnych), wskazać je i wyeliminować²⁷.

Przykładowo wymienione zadania socjologii prawa są na tyle ogólne, że wskazanie ich jako „podstawowych” zadań tej nauki stanowi jej pośrednią charakterystykę, program orientacyjny, ma wskazywać „istotę” czy „nature” tej dyscypliny badawczej. Z drugiej strony można na tej podstawie wnioskować w pierwszym rzędzie o wielości koncepcji socjologii prawa oraz o dużym rozrzucie tematycznym podejmowanych prac badawczych, a dalej — o różnicach w rozłożeniu akcentów w przyjmowanych koncepcjach tej dyscypliny.

Podobnie jak z zasadami socjologii prawa, rzecz ma się z przedmiotem tej nauki. Określony on jest jako badanie „społecznej strony prawa” — „...z istoty swej prawo jest czymś społecznym i istotę tę najlepiej wskazuje socjologia prawa”²⁸. Jednakże samo pojęcie prawa, ujmowanego w kategoriach zjawiska społecznego, nie jest jednoznaczne, a tym samym przedmiot socjologii prawa określony być może jako różnego typu zjawisko społeczne, a więc np. jako reguły społeczne, jako zachowania, jako „kontrola społeczna” i inne. Co więcej, w związku z tym, że tak ontologicznie ujęty przedmiot socjologii prawa charakterystyczny jest też dla teorii niesocjologicznych, jego pełna charakterystyka uwzględniać musi także metodologię²⁹.

²⁵ Mollanau, *op. cit.*, s. 37.

²⁶ Por. M. Borucka-Arctowa, *The Scientific Grounds for Legislation and Sociology of Law*, s. 160.

²⁷ Por. *ibidem*, s. 159.

²⁸ Szabo, *op. cit.*, s. 13.

²⁹ Por. J. Wróblewski, *Teoria prawa — wielopłaszczyznowa, empiryczna czy socjologiczna*, „Studia Metodologiczne” 1974, z. 11, s. 69 i n.

Mimo to można usiłować wyznaczyć w przybliżeniu obszar zainteresowań socjologii prawa. Mówiąc najogólniej (a wobec tego bez obawy popełnienia dużego błędu), wszystko to, co ma związek z prawem, jego działaniem i oddziaływaniem w kontekście społecznym, może potencjalnie stanowić przedmiot zainteresowań socjologii prawa. Pierwszoplanową zaś i skupiającą główną uwagę badaczy — prawników (wersja prawnicza socjologii prawa) — jest problematyka legislacyjna wraz ze skutecznością stanowionego prawa, zagadnienia stosowania prawa oraz zamierzonych i nie zamierzonych efektów funkcjonowania prawa. W wersji socjologicznej będzie się przeprowadzać głównie badania sondażowe (diagnostyczne) dotyczące znajomości prawa i świadomości prawnej, prestiżu prawa i zawodów prawniczych, a ponadto będzie się tu badać oceny i wartości związane z prawem (stymulowane przez prawo bądź je stymulujące), postawy wobec prawa, czy systemy wartości reprezentowane przez różne grupy zawodowe prawników (można by tu mówić o *sui generis* etycznej koncepcji prawa). Tak rozległe zadania i przedmiot socjologii prawa pozwoliłyby w przypadku ich realizacji i w powiązaniu z badaniami na innych jeszcze płaszczyznach badawczych na całościowe przedstawienie zjawiska prawnego.

Jedną z bardziej spornych kwestii, jak można by sądzić z analizy tekstów przedstawionych na konferencji w Balatonszépłak, jest nadal problem struktury socjologii prawa. Co do tego zagadnienia opinie są podzielone. Według jednej grupy poglądów, obok teoretycznej socjologii prawa, należy wyróżnić empiryczną. Przez teoretyczną socjologię prawa rozumie się teorię prawa wraz z metodologią. Do problemów ogólnych zalicza się źródła prawa, system społeczny i społeczny mechanizm funkcjonowania instytucji prawnych, problemy prawne planowania społecznego, prestiż prawa i zawodów prawniczych w społeczeństwie, a także prognozy dotyczące państwa i prawa w przyszłości. Ta część z kolei, którą określa się mianem empirycznej, to już konkretna analiza szczegółowych problemów socjologiczno-prawnych, np. takich jak: prawo a standardy zachowań, prawo a przystosowanie się, socjologia naruszeń prawa itp.³⁰

Trzeba stwierdzić, że trudno jest w tym przypadku odnaleźć kryterium podziału socjologii prawa na dwa wspomniane działy, poza tym — zresztą bardzo nieostрым i zawodnym — że do socjologii teoretycznej zaliczałoby się kluczowe zagadnienia o wyższym stopniu ogólności. Jeśli tak, to nie można nazywać pierwszego działu — socjologią teoretyczną, drugiego zaś — empiryczną, gdyż tak określony zakres problematyki badawczej obydwu działów przesiąknięty jest zarówno proble-

³⁰ Por. *ibidem*, s. 28.

mami teoretycznymi jak i empirycznymi w zwykłym znaczeniu tych słów.

W innym rozumieniu, teoretyczna socjologia prawa jest zrelatywizowana do „natury lub istoty prawa”, fundamentalnie potwierdzając społeczny charakter prawa; zaś empiryczną socjologię prawa rozpatruje się w odniesieniu do poszczególnych gałęzi prawa³¹.

W tym przypadku również, a nawet w większym jeszcze stopniu, kryterium podziału nie jest ostre. Prawdopodobnie chodzi tu także o wyodrębnienie z całości jakiejś części ogólnej i szczegółowej. Jeśli zaś tak, to zastrzeżenia są analogiczne jak powyżej.

Możliwe jest inne jeszcze ujęcie socjologii teoretycznej (czystej, opisowej) w przeciwieństwie do praktycznej (stosowanej). Zgodnie z tym stanowiskiem, „pierwsza stawia sobie zadania wyłącznie poznawcze, druga zmierza do osiągnięcia ponadto innych celów, a mianowicie nie tylko poznawania i przewidywania, ale określonego kształtowania rzeczywistości społecznej”³². Jednakże autor dodaje od razu, iż w praktyce rozróżnienie to jest „nader niewyraźne”. Z kolei według koncepcji przeciwstawnej do omówionych powyżej, taka dychotomia socjologii prawa nie jest uzasadniona metodologicznie, ponieważ podstawowe kwestie metodologiczne spotykane na gruncie teoretycznej i empirycznej socjologii prawa są analogiczne³³.

Wydaje się, że sprawę tę można ująć następująco. Przede wszystkim nie jest do końca jasne, co należy rozumieć przez socjologię prawa teoretyczną i empiryczną. Załóżmy, że terminy te rozumiemy w zwykłym znaczeniu.

Jeśli traktować socjologię prawa jako nieco bardziej „wyemancypowaną” płaszczyznę badania prawa, lecz pozostającą jednak w ramach szeroko rozumianego prawoznawstwa, podział jej na część teoretyczną i empiryczną nie wydaje się niezbędny. Formułowaniem podstawowych teorii i praw wyjaśniających rzeczywistość, także i w aspekcie społecznym, zajmuje się bowiem prawoznawstwo ogólne, ujmując prawo wielopłaszczyznowo; natomiast dzięki odpowiednim metodom i technikom badawczym możliwe są skonkretyzowane empirycznie badania rzeczywistości społecznej w płaszczyźnie socjologicznej, które to badania: 1. dostarczają materiału faktograficznego dla formułowania generalizacji historycznych lub praw naukowych, a w dalszej kolejności — 2. umożliwiają opracowanie katalogów dyrektyw socjotechnicznych.

³¹ Por. Szabo, *op. cit.*, s. 16, 18.

³² Ziemiński, *op. cit.*, s. 9.

³³ Blom, *op. cit.*, s. 48.

Problem wewnętrznej struktury socjologii prawa staje się aktualny przy ujęciu jej jako odrębnej dyscypliny naukowej. Niezbędne staje się wówczas wyodrębnienie części teoretycznej i metodologicznej w odróżnieniu od empirycznej. Do tej pierwszej należałoby przede wszystkim opis rzeczywistości społecznej, także werbalizacja teorii i praw naukowych, eksplikacja pojęć, rozwiązanie podstawowych kwestii metodologicznych. W wielu przypadkach miałyby tu miejsce transpozycja szeregu podstawowych praw i pojęć z zakresu socjologii ogólnej i prawnoznawstwa, w innych przypadkach transpozycja wiązałyby się z reformulowaniem tych praw i twierdzeń. Część empiryczna natomiast, to ten dział socjologii prawa, który za pośrednictwem specyficznych sobie metod i technik badawczych zdobywałby materiał fotograficzny podlegający następnie obróbce i analizie teoretycznej na odpowiednim szczeblu ogólności. Jednakże takie rozróżnienie socjologii prawa byłoby niesłychanie sztuczne i co więcej, nie byłoby tu miejsca na socjotechnikę, która intuicyjnie wiąże się ściśle z socjologią prawa. Stąd być może dobrze byłoby przez socjologię opisową rozumieć ten dział socjologii prawa, który stanowiłby bazę teoretyczną dla socjologii praktycznej — formułującej zalecenia i dyrektywy postępowania dla decydentów zaangażowanych w procesie legislacyjnym i procesie stosowania prawa.

Socjologia praktyczna z kolei (socjotechnika, polityka prawna, inżynieria społeczna) może być rozwijana bądź to na wzór wartościujący, bądź czysto technicystyczny (minimalistyczny) — rekomendujący stosowanie określonych środków przy założeniu dążenia do pewnych celów z wyłączeniem ich wartościowania³⁴.

Opisowa socjologia prawa występowałaby (występuje) w różnych odmianach, na które składają się rozmaite koncepcje metodologiczne oraz koncepcje dotyczące problematyki stanowiącej przedmiot zainteresowania badawczego. Te ostatnie stypizować można w postaci wspomnianych wyżej dwóch wersji: prawniczej i socjologicznej. Kryterium tego odróżnienia będzie w tym przypadku dwoiste: mianowicie — będzie nim powód, dla którego podejmuje się badania w dalszym zakresie, a jednocześnie kryterium tym będą oczekiwane efekty społeczne tego badania. I tak co do wersji prawniczej — inspirować do badań socjologiczno-prawnych będzie tu chęć wzbogacenia wiedzy na temat prawa na drodze poznania jego społecznego kontekstu i społecznych uwarunkowań; od drugiej oczekuje się, że wiedza ta pozwoli na sformułowanie programu doskonalenia prawa przede wszystkim w zakresie zwiększe-

³⁴ Na temat polityki prawa por. np. R. Pound, *Social Control Through Law*, New Haven 1942; tenże, *Jurisprudence*, t. III, rozdz. 15, St. Paul 1959; L. Petrażycki, *Wstęp do nauki polityki prawa*, opr. W. Leśniewski, Warszawa 1968, *passim*; Borucka-Arctowa, *O społecznym działaniu...*, rozdz. 1.

nia jego stopnia skuteczności, która stanowi już skonkretyzowany efekt „istniejącego” prawa w postaci określonych przepisów i norm prawnych przy danym ich znaczeniu.

Co do socjologicznej wersji socjologii prawa czynnikiem stymulującym badanie o takim profilu jest dążeniem do zdobycia bądź pogłębienia wiedzy o prawie jako jednej z instytucji społecznych, poznanie ich wzajemnych oddziaływań. Celem jest w tym przypadku zdobycie całościowego obrazu funkcjonowania społeczeństwa i jego składowych³⁵. W prawniczej wersji socjologii prawa ogniskową skupiającą uwagę badaczy jest prawo, a ściślej — jego funkcjonowanie w społeczeństwie. W wersji socjologicznej prawo jest jedną z instytucji społecznych wymagających poznania, występującą obok innych tego typu instytucji, będących przedmiotem badania. Ponadto w socjologicznym nurcie tej dyscypliny kładzie się często nacisk nie tyle na badanie samego funkcjonowania prawa, co raczej na analizowanie zjawisk powiązanych z prawem dalszym łańcuchem zależności, jak np. badanie prestiżu zawodów prawniczych, społecznego uwarunkowania naruszeń prawa itp.

Oba nurty dopełniają się wzajemnie.

Z kolei zaś co do metodologicznych koncepcji socjologii prawa: stoi ona z jednej strony wobec spornych kwestii metodologicznych przyjętych z socjologii ogólnej, a z drugiej strony — wobec kontrowersji wiążących się już bezpośrednio z tą dyscypliną. Na poziomie ogólnosocjologicznym kwestią podstawową w tym zakresie jest wybór między tzw. socjologią humanistyczną a empirycystyczną (techniczną)³⁶, które to koncepcje pozostają w ścisłym związku ze stanowiskiem antynaturalistycznym i naturalistycznym oraz pozytywistycznym i antypozytywistycznym w metodologii nauk. Na gruncie socjologii humanistycznej obala się postulat metodologicznej jedności nauki. W koncepcji tej zakłada się, że przedmiot badania warunkuje metody badania. Centralną pozycją w metodologicznej strukturze procesu badawczego socjologa (humanisty), stosownie do tej koncepcji, zajmuje rozumienie jako unikalna metoda humanistyki, nie znajdującą odpowiednika w naukach przyrodniczych. Jednakże metodologiczny program „umiarkowanej” socjologii humanistycznej nie jest pozytywistyczny, a wręcz przeciwnie — antypozytywistyczny, ponieważ choć główny nacisk kładzie się na specyficzne humanistyczne metody badań, nie występuje się tu zasadniczo przeciwko stosowaniu w humanistyce metod właściwych naukom

³⁵ Por. Sokolewicz, Zawadzki, *op. cit.*, s. 138.

³⁶ Por. S. Ossowski, *O osobowościach nauk społecznych*, rozdz. 5, Warszawa 1962; Nowak, *op. cit.*, s. 27—32; Wróblewski, *Teoria prawa...*, s. 71 i n.; E. Mokrzycki, *Założenia socjologii humanistycznej*, rozdz. 2, Warszawa 1971, s. 5.

przyrodniczym, lecz głosi się konieczność rozważań i umiaru w ich stosowaniu³⁷.

Wskazane metodologiczne tezy socjologii humanistycznej są antytezami na gruncie socjologii empirycystycznej. Co do jej programu metodologicznego, obserwuje się w socjologii empirycznej tendencję do realizowania w tym zakresie modelu nauk przyrodniczych³⁸.

W Polsce w praktyce funkcjonuje pośredni model metodologiczny socjologii, zbliżający się do koncepcji nieortodoksyjnej socjologii humanistycznej.

Również socjologia prawa staje w obliczu tych kontrowersji, a sposób ich rozstrzygnięcia przesądza wiele kwestii, w tym wybór sposobu ujmowania przedmiotu badania oraz metod i technik badawczych. Na przykład na konferencji w Balatonszéplak podniesiono zagadnienie przydatności etnometodologicznego ujęcia socjologii prawa głosząc pogląd, iż „potencjalnie prawo jest rozległą domeną analizy etnometodologicznej³⁹, użyteczną zwłaszcza przy badaniu pewnych szczegółowych zagadnień prawnych.

Kwestie metodologiczne na niższym szczeblu abstrakcji odnoszące się bezpośrednio do socjologii prawa wiążą się z interdyscyplinarnym charakterem tej nauki, z tym, że wykorzystuje się tu podejście socjologiczne do swego z punktu widzenia ogólnosocjologicznego obiektu badania — prawa. Spośród szerokiego wachlarza metod i technik socjologicznych niektóre tylko mogą efektywnie być wykorzystywane w tego typu badaniach, z drugiej zaś strony w wielu wypadkach muszą być wzbogacone, czy raczej zastosowanie ich musi poprzedzać wykorzystanie tradycyjnych metod prawoznawstwa⁴⁰, jak np. analizy logiczno-językowej prawa obowiązującego. Tak więc, w grę wchodzi tu przeniesienie zastosowania metod socjologicznych, a wśród nich także i scjentyistycznych, po przestudiowaniu możliwości, zasadności, czy wręcz dopuszczalności ich użycia w odniesieniu do badania prawa. Wybór szczegółowych metod badawczych przesądza tym samym opowiedzenie się po stronie jednej z metodologicznych koncepcji socjologii.

Z tego punktu widzenia dał się niestety odczuć brak rozważań poświęconych tematyce metodologicznej w tym zakresie na konferencji w Balatonszéplak.

³⁷ Por. Mokrzycki, *op. cit.*, rozdz. 3.

³⁸ Socjologia prawa uprawiana według kanonów zgodnych z socjologią empirycystyczną byłaby nauką empiryczną *sensu stricto* — zob. Wróblewski, *Teoria prawa...*, s. 75 i n.

³⁹ M. J. Atkinson, *Order in Court: Some Preliminary Issues*, s. 3—12.

⁴⁰ Por. M. Borucka-Arctowa, *Podejście socjologiczne*, [w:] *Metody badania prawa*, s. 81.

Na koniec warto byłoby dokonać podsumowania rozważań na temat metodologicznego stanu socjologii prawa. Nasuwa się nieodparcie wniosek, że dyscyplina ta nie uporała się jak dotąd z wieloma od lat dyskutowanymi problemami, że rozwój teoretycznego zaplecza socjologii prawa w ciągu dziesięciu lat w zasadzie nie nastąpił. Osiągnięcia natomiast notuje ona w zakresie szczegółowych badań empirycznych⁴¹. Z drugiej strony dyskusja takich problemów jak zakres i znaczenie terminu „socjologia prawa”, program i zadania tej dyscypliny, jak również jej miejsce wśród innych nauk wskazuje na niedorozwój metodologiczny socjologii prawa.

Dyskutowane problemy są albo zagadnieniami terminologicznymi albo organizacyjnymi. Brak tu analizy problemów realnych, mających związek z konkretnymi badaniami empirycznymi, ustaleniem zależności i formułowaniem twierdzeń. Tak doniosłe metodologicznie kwestie dla każdej dyscypliny naukowej jak metody i techniki badania w zasadzie zupełnie zostały pominięte w dyskusji w Balatonszépłak.

Instytut Nauk o Państwie i Prawie
Zakład Teorii Państwa i Prawa UE

Małgorzata Król

PROBLEMS OF METHODOLOGY OF SOCIOLOGY OF LAW

The paper deals with methodological questions of sociology of law referring to problems of external integration of separate branches of knowledge. The differentiating elements, which at the same time decide about the possibility and the basic conditions for the integration in question, are singled out. Then, the degree of methodological development of sociology of law has been discussed, as an interdisciplinary branch resulting from the trend to integrate jurisprudence with sociology. The evaluation of the state of development of sociology of law is done basing on the materials from the international conference on the subject, which took place in Balatonszépłak in September 1976. The questions discussed there were: the position of sociology of law among other branches of knowledge, the scope aim and objects of sociology of law, and its internal structure.

The lack of considerations on choice of basic methodological concept of socio-

⁴¹ Por. ocenę dorobku polskiej socjologii prawa w art. M. Boruckiej-Arc-
tovej, *Socjologia prawa w Polsce powojennej. Ocena syntetyczna dorobku na-
ukowego*, „Studia Socjologiczne” 1973, nr 4, s. 141.

logy of law has been critically treated in the paper, as well as the questions of methods and techniques applied and applicable for this branch of knowledge.

It has been generally stated that basing on an analysis of problems discussed at the conference, a development of theoretical background of sociology of law has not actually taken place within the last decade. There are, however, some achievements in the field of empirical study.